
Dworkin szabály elmélete és annak gyakorlati jelentősége a környezetjogban*

Kocsis Bianka Enikő**

P rugberger Tamás Professor Úr színes tudományos életútja számos lehetőséget kínál arra, hogy egy ünnepi tanulmánnyal csatlakozhassunk hozzá. Bár Professor Úr főként az agrárjog, illetve a munkajog területén folytatta eddigi tudományos tevékenységét, környezetjogi kérdésekkel is foglalkozott. Jelen tanulmányommal szereteágazó munkásságának e szeletéhez szeretnék csatlakozni. Ezzel az írással szeretnék továbbá tisztelegni Professor Úr eddigi alkotó tevékenysége előtt, és kívánok sok erőt, egészséget tudományos munkájának folytatásához!

1. Bevezető

Ronald M. Dworkin 1931-2013 között él és alkotott, a kortárs jogelmélet egyik kiemelkedő alakja. Jogfilozófiájában egy, a pozitívizmussal szemben álló elmélet kidolgozására törekedett. Saját elméletét a Hart féle elmélet kritikájaként fejtette ki.¹ Számos fontos tételt mondott ki, amelyek közül én a szabályok és elvek elhatárolását, kapcsolatát kívánom bővebben kifejteni jelen tanulmányban.

Azon kívül, hogy vállalkozom annak bemutatására, hogy Dworkin szerint a szabályok, elvek és célkitűzések hogyan definiálhatók, milyen fogalmi elemekkel rendelkeznek, szeretném ennek gyakorlati, tételes jogi jelentőségét is megvizsgálni a környezetjog vonatkozásában. Azonban mivel ez a jogterület rendkívül szereteágazó, és számos lehetőséget kínál az említett modell vizsgálatára, a terjedelmi korlát azonban adott, így egy konkrét példán, még hozzá a fenntartható fejlődés példáján keresztül szeretném ezt a vizsgálatot lefolytatni, mely napjainkban egy rendkívül aktuális kérdés a környezetjog területén. Éppen ezért célom a fenntartható fejlődés fogalmának meghatározása, illetve szabály – elv – cél jellegének meghatározása is.

2. Szabályok

* AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

** PhD hallgató, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete.

¹ Gyórfi, T. (2004): Ronald Dworkin. In.: Szabó Miklós (szerk.): *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 261.

Ahhoz, hogy megvizsgáljuk, vajon mit is értünk szabályok alatt a dworkini értelmezés szerint, mindenképpen szükséges visszatekintenünk a XX. század második felére. Az angolszász területeken ugyanis a jogelmélet és a politikai elmélet újjászületett a második világháború után. Ezen újjászületés oka pedig a jogi és a politikai jelenségek egy új megközelítésének felbukkanása volt, melynek értelmében úgy fogták fel a jogi és a politikai érvelést, mint amelyek sajátos gyakorlatokat (társadalmi gyakorlatokat) képeznek. Olyan gyakorlatokat, amelyek elméleti megragadásában a szabály fogalmának különleges szerepe van. Mind a jogi, mind pedig a politikai érvelés keretét képező gyakorlatok a szabályok terminusaiban ragadhatóak meg – mely szabályok feltárása a teoretikusok feladata. Hart ezen irányzat egyik képviselője volt. Ő a jogot egyfajta társadalmi gyakorlatként fogta fel, amelynek elemei konvencionálisak. Ez látszólag választ jelentett az egyik legfőbb pozitívista dilemmára, vagyis a jog – és erkölcs szétválasztására. Azonban ez tényleg csak látszólagos válasz volt, hiszen felmerült a kérdés, miszerint „miért lenne normatív ereje az emberekre nézve annak, amit egy csoport (a hivatalos személyek) gondolnak a cselekvésükről”. Az ilyen és ehhez hasonló kritikai érvek egyik legfőbb képviselője volt Dworkin. E kritikai megközelítés eredője az volt, hogy a harti megközelítés alapján nem lehetett a jog által determinált döntésről beszélni az olyan esetekben, amelyekre vonatkozóan még nem kristályosodott ki a hivatalos személyek gyakorlatát reprezentáló konvenció, és nem volt lehetséges, hogy kifejezetten jogi indokok alapján eltérjünk a megállapodott gyakorlattól.²

A *Model of Rules I.* című alkotásában rögzített dworkinféle kritikának két vezérfonala van: (a) a diszkréció harti fogalmának bizonytalansága, (b) amit a szabályok tartalmaznak, nem meríti ki a jog tartalmát. Hart nézete szerint ugyanis a jog konceptuális jellegzetességeinek következményeként előfordulhat, hogy előállnak olyan helyzetek, ahol egy kérdés jogi választ igényel, de nincs rá olyan válasz, amit a létező joganyag a lehetséges alternatívákkal szemben igazolna. A bírók ilyen esetekben a jog által nem determinált választásokra kényszerülnek. Ilyenkor viszont értelmetlen lenne azt mondani, hogy a jog szempontjából helyesen vagy tévesen döntött az adott bíró. A jog által ily módon nem determinált döntést, vagyis az ebben az értelemben gyakorolt „szabad belátást” nevezzük erős diszkréciónak. Ezt pedig azokban az esetekben kell alkalmazni, amikor a jog határozatlan. Dworkin viszont tagadja az erős diszkréció létét. Ebből az is következik, hogy szerinte soha nem áll fenn olyan helyzet, amikor a jog határozatlan. Szerinte lehetségesek olyan esetek, amikor a jog bizonytalan, vagyis a megfelelő jogi válasz megtalálása nehézségekbe ütközik, netán meghaladja a képességeinket, de nem állhat elő az a helyzet, amelyben már kimerítettük a jogi érvelés lehetőségeit. Álláspontja szerint ugyanis a szabályok mellett a jogi érvelés tényezőjeként kell számolnunk „egyéb sztenderdekkel” is, amelyek akkor is lehetővé teszik a jogkövetkezmények érdemi mérlegelését, ha a szabályok nem determinálják a döntést. Sőt, előállhat olyan helyzet is, amikor e sztenderdek a

² Bódig, M. (2004): Ronald Dworkin és a jogpozitivizmus: Egy jogelméleti módszertani szempontú elemzés. *Jogelméleti Szemle*, 1., forrás: <http://jesz.ajk.elte.hu/bodig17.html> [Letöltés ideje: 2016. június 7.].

szabályok ellenében is igazolnak jogi döntéseket. Az ilyen sztenderdek közül kettőt érdemes nevesíteni is: az elveket és a célkitűzéseket.³

Dworkin ezen állításával egyetérthetünk, hiszen köztudott, hogy a jogi szabályok kialakítása, összehangolása bizonyos elvekre támaszkodva történik. Ezen túlmenően pedig a jogi szabályozás egyik fő funkciója, hogy meghatározott legitim társadalmi célok elérését elősegítse. A szabályok és e sztenderdek közötti összefüggés fontossága abban is megmutatkozik, hogy amikor egy esetre nem sikerül elsőre, egyértelműen megtalálni a vonatkozó jogszabályt, akkor ebben segítségül szolgálhat a releváns elvek, célkitűzések vizsgálata, elemzése.⁴

A jogi szabályok és jogi elvek közötti különbségtétel Dworkin szerint legfőképpen logikai természetű megkülönböztetés. Ebben a disztinkcióban a legfontosabb attribútuma a szabályoknak az, hogy azok mindent-vagy-semmit jellegűek. Ez azt jelenti, hogy amennyiben egy szabály vonatkozik az adott ügyre, akkor azt az ügyet e szabály alapján kell eldönteni.⁵ Előállhat ugyan olyan helyzet, amikor egy adott ügy eldöntésére vonatkozó szabályok látszólag ütköznek egymással. Azonban ez az ütközés csak látszólagos, hiszen az érvényes szabályok sohasem ütköznek egymással, csak a szabály lehet funkcionálisan fontos vagy lényegtelen az ügy szempontjából. Ilyen ellentétek esetén ugyanis részletesebb vizsgálat után akár arra is rádőbbenhetünk, hogy az ellentét nem is valódi, mivel az egyik szabály kivételt képez a másik alól, illetve a jog képes saját eszközeivel is viszonylag egyszerűen eldönteni, hogy melyik szabály érvényes az adott ügyben.⁶ Ilyen jellegű konfliktusok feloldására szolgálhatnak például az alábbi technikák, szempontok: (a) a magasabb fórum által alkotott jogszabály elsődlegessége, (b) a később keletkezett jogszabály alkalmazása, (c) a speciális szabály alkalmazása az általános érvényűvel szemben, stb.⁷

Bizonyos esetekben azonban meglehetősen nehéz elhatárolnunk a szabályokat az elvektől. Ugyanis a rugalmas jogalkalmazás elősegítése érdekében előfordulhat, hogy a szabályok tartalmazzanak olyan bizonytalan jelentésű szavakat, amelyek révén az adott szabály alkalmazása függővé válik azoktól az alapelvektől, célkitűzésektől, amelyek a szabály háttérében állnak. Ilyen szavak lehetnek például a következők: ésszerű, vétkes, méltánytalan, lényeges. E szavak tehát az adott szabályt már inkább az elvekhez közelítik, azonban mégsem változtatják teljesen azzá. Hiszen még a legkevésbé kötött értelmű szavak is korlátozzák a szabályok mögött álló olyan más sztenderdek típusát, amelyektől a szabály függ. Az ilyen bizonytalan jelentéstartalmat hordozó szavakat tartalmazó szabályokat ugyanis jóval alaposabb mérlegelésnek kell alávetni, mint más egzakt szabályokat. Ha e mérlegelés alapján olyan következtetésre jutunk, amely ellentétes más szabályokkal, akkor szükségessé válik a jog megváltoztatása. Azonban ha az ilyen jellegű szabályokat elvként kezeljük, akkor az abból levont jogszabállyal

³ Bódig, M. (2004.).

⁴ Bódig, M. (1999): *Az elméletalkotás és a megismerés problémája a kortárs jogelméletben: Hart és Dworkin jogelméletének tapasztalatai*. Ph.D. értekezés. Miskolc. 84.

⁵ Dworkin, R. M. (1967): *The Model of Rules*. Faculty Scholarship Series. Paper 3609. 25.

⁶ Gyórfi, T. (2004) 271.

⁷ Dworkin, R. (1996): A szabályok modellje. In.: Szabadfalvi József (szerk.): *Mai angol-amerikai jogelméleti törekvések*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 33.

ellentétes következtetés már nem indukálná szükségképpen a jogszabály módosítást.⁸

Egy másik fontos momentuma a szabályok felismerésének, hogy elhatároljuk a szabály és a szabályosság fogalmát. Hart példája szerint ugyanis különbség van aközött, hogy (a) az angolok szokásosan elmennek hetente egyszer moziba, és aközött, hogy (b) az angoloknál van egy szabály, hogy mindenkinek meg kell néznie hetente egy filmet. Az első esetben szabályosságról, míg a másodikban szabályról beszélhetünk. Az első esetben tehát egy 'szabállyá vált' cselekvésről, másképpen szólva valamilyen gyakorlatról van szó. E gyakorlat követésére azonban az alanynak nincs kötelezettsége, ellentétben a (b) pontban példaként említett szabállyal, amelynek megszegése, nem követése adott esetben akár még szankciót is vonhat maga után.⁹

3. Elvek

Az elvek és szabályok közötti legfontosabb különbség, hogy a szabályok mindent-vagy-semmit jellegével szemben az elvek nem kötelező erejűek. Attól, hogy egy elv vonatkozik egy ügyre, a bíró még nem köteles az alapján ítéletet hozni. Az elv úgymond terelgetheti valamelyik irányba a döntéshozót, irányvonalat szabhat a gondolkodásának, azonban végső, konklúzív érvként nem szolgálhat számára.¹⁰ Az elveknek így tehát van egy fontos dimenziójuk, amely a szabályoknak viszont nincs. Nevezetesen, hogy az elveknek súlyuk van. Így egyfelől nem csak egy elv vonatkozhat egy adott ügyre, másfelől a döntéshozó az ítélethozatal során a vonatkozó elveket súlyuknak megfelelően veheti figyelembe.¹¹ Ez azt jelenti, hogy ha egy ügyre például három elv is vonatkozik, akkor a döntéshozó míg az egyiket 50%-ban, a másikat 35%-ban, addig a harmadikat akár 15%-ban is figyelembe veheti, ha úgy ítéli meg, hogy az adott ügy szempontjából csak ekkora relevanciával bírnak.

Azonban szabályok és elvek között nem csak az eddig emlegetett logikai különbségek tárhatók fel. Dworkinnál ugyanis az elvek egyfajta erkölcsi mércét testesítenek meg, valamint a szabályok mögöttes igazolási összefüggéseit tárják fel. Ez az oka annak, hogy ha a szabályok nem döntenek el az esetet, vagy ha nem kielégítő módon döntenek el azt, akkor a jogalkalmazás tényezőiként léphetnek be. Éppen ezért megállapíthatjuk, hogy az elveknek Dworkinnál van egy olyan funkciójuk is, hogy ezek segítségével megállapítható, hogy miben állnak a jog politikai, erkölcsi alapjai – hogy mi a jog értelme. Az elvek ennek megfelelően azt az erkölcsi potenciált tárják fel, amelynek révén a jog képes kötelezni egy közösség tagjait.¹² Elvek alatt így tehát olyan sztenderdeket kell értenünk, amelyeket nem

⁸ Dworkin, R. (1996) 35.

⁹ Dworkin, R. (1996) 36-37.

¹⁰ Dworkin, R. M. (1967) 26.

¹¹ Jakab, A. (2005): *A magyar jogrendszer szerkezete*. Ph.D. értekezés. Miskolc. 41.

¹² Bódig, M. (2003): Néhány jogelméleti módszertani megjegyzés Jakab András és Pokol Béla vitájához. *Jogelméleti Szemle*, 2., forrás: <http://jesz.ajk.elte.hu/bodig141.html> [Letöltés ideje: 2016. június 16.].

azért kell követnünk, mert ezáltal elérhetünk vagy fenntarthatunk egy kívánatosnak vélt gazdasági, politikai vagy társadalmi helyzetet, hanem azért, mert az az igazságosság, a tisztesség vagy valamilyen más erkölcsi dimenzió követelménye.¹³

A jogelvek kapcsán mindenképpen fontos megemlítenünk, hogy azok akár le is ronthatják a szabályokat. Ugyanis nemcsak olyan esetek állhatnak elő, amikor a szabályok által elégtelenül szabályozott eseteket döntjük el elvek segítségével, hanem olyanok is, amikor a szabályok által adott világos iránymutatás ellenére folyamodunk valamilyen elvhez. Dworkin e kijelentéséből pedig logikusan következik, hogy a szabályok végső soron mögöttes igazoló elvek pusztá megnyilvánulásai. Kötelező erejük is az ilyen igazoló elvek együttes normatív erejéből fakad. Ha a szabály mögött nem látjuk a kellő erővel megnyilvánulni az igazoló elveket, akkor nem is kötelező szabállyal állunk szemben. A szabálynak tehát nincsen a tartalmától független normatív ereje, voltaképpen csak a releváns igazoló elvek indikátoraként jelenik meg.¹⁴

A jogelvek megállapítása, felismerése négyféleképpen történhet: (a) a jogelv a normatív aktus szövegében explicite kimondásra kerül (vagy úgy, hogy maga a norma szöveg is ténylegesen elvként nevezi meg, vagy úgy, hogy később a jogtudomány, illetve a joggyakorlat nevezi ki annak). (b) Lehetséges az is, hogy a jogelveket a pozitív jog elemzése révén állapítjuk meg, illetve állítjuk elő – szabályokból való absztrakció, vagy éppen a politikai-morális kontextus vizsgálata révén. (c) Jogelveket azonban a bírói gyakorlat és a jogtudomány is bevezethet konkrét pozitív jogi alap nélkül. Ez esetben a pozitív jogi alap hiányát esetleg erkölcsi illetve természetjogi érvekkel pótolják. (d) Az előző három módszer valamilyen kombinációja. Ha pl. egy általános szabály explicite egy törvény szövegében megtalálható, s ráadásul részletszabályok is a megvalósításán dolgoznak, akkor jó esély van arra, hogy a jogtudomány vagy a joggyakorlat jogelvvé lépteti elő.¹⁵

4. Célkitűzések

Dworkin szerint a szabályok mellett figyelembe venni szükséges sztenderdek közé tartoznak az elvek mellett a célkitűzések is. Ahogyan az az elnevezésből is kitűnik, a célkitűzések jellemzően valamilyen elérendő célt fogalmaznak meg. Ez általában a közösség valamilyen fejlődését jelenti – gazdasági, politikai vagy szociális téren. Továbbá akkor is célkitűzésről beszélünk, ha negatív módon az kerül megfogalmazásra, hogy a jelen néhány minőségét meg kell óvni a hátrányos változásoktól.¹⁶

5. A fenntartható fejlődés

¹³ Dworkin, R. (1996) 28.

¹⁴ Bódig, M. (2004).

¹⁵ Jakab, A. (2005) 44.

¹⁶ Dworkin, R. (1996) 28.

Az 1987-es Brundtland jelentés alapján „a fenntartható fejlődés a fejlődés olyan formája, amely a jelen igények kielégítése mellett, nem fosztja meg a jövő generációit saját szükségleteik kielégítésének lehetőségétől”. Ez a rövid megfogalmazás volt a fenntartható fejlődés első definiálása.

Ezzel harmonizál az UNESCO honlapján található bővebb kifejtés is, miszerint „a fenntartható fejlődés a társadalmi haladás - méltányos életkörülmények, szociális jólét - elérése, megtartása érdekében a gazdasági fejlődés biztosítását és a környezeti feltételek megőrzését jelenti. A méltányos életkörülmények, a megfelelő életminőség, jólét biztosítását kifejező célkitűzés mindenkire - a jövő nemzedékekre is - vonatkozik. A fenntartható fejlődés tehát elismeri és céljának tekinti az egymást követő nemzedékek megfelelő életminőséghez való egyenlő jogának biztosítását, s az ezzel összefüggésben álló kötelességek teljesítését.”¹⁷

A fenntartható fejlődés cél – elv – illetve szabály jellege akkor dönthető el a leginkább, ha megvizsgáljuk az erre hivatkozó jogi dokumentumokat, ítéleteket, szakirodalmat. Miután a fenntartható fejlődés egy rendkívül általános, már-már megfoghatatlan követelmény, a szakirodalom szinte teljesen egységes a tekintetben, hogy nem tekinthető szabálynak.¹⁸

A cél – elv jelleg viszont ennél már jóval vitatottabb. A Nemzetközi Bíróság például egyik 2010-es ítéletében inkább célként minősítette. Ehhez hasonlóan szintén célként tekint a fenntartható fejlődésre többek között az EUMSZ is (hiszen kimondja, hogy az Európai Unió a „fenntartható fejlődésért munkálkodik”), valamint a hazai környezetvédelmi törvényünk¹⁹ is. Ugyanakkor a nemzetközi joggyakorlatban arra is találhatunk példát, hogy a fenntartható fejlődés elvként került beazonosításra, ahogyan tette ezt például Weeramantry a Bős-Nagymarosi vízlépcső ügyében. De szintén elvként hivatkozik a fenntartható fejlődésre az Európai Unió Alapjogi Chartájának 37. cikke is.²⁰

Bányai Orsolya akként foglalt állást ebben a vitában, hogy szerinte a fenntartható fejlődés inkább elv, hiszen bár még nem valósult meg, így ugyan tekinthető lenne célnak, azonban ha be is következik egy olyan állapot, amikor az emberiség teljes harmóniába kerül saját környezetével, azt követően ugyanúgy szükséges lesz az összhang megtartása, tehát e gondolatmenetben a fenntartható fejlődés több, mint célkitűzés.²¹

Én a magam részéről szintén inkább az elvek közé sorolnám a fenntartható fejlődést, de más megfontolásból. Egyfelől a szabály jellegét én is kizártnak tartom, hiszen ha egy ügyben a fenntartható fejlődés elő is kerül érvként, kizárólag erre

¹⁷ Az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottságának honlapja: *A fenntartható fejlődés fogalma, célkitűzése*. Forrás: <http://www.unesco.hu/termesettudomany/fenntarthato-fejlodesre/fenntarthato-fejlodes-091214> [Letöltés ideje: 2016. június 16.].

¹⁸ Bányai, O. (2014): *Energiajog az ökológiai fenntarthatóság szolgálatában*. DELA Könyvkiadó- és Kereskedelmi Kft. Debrecen. 44-45. p.

¹⁹ „A törvény célja az ember és környezete harmonikus kapcsolatának kialakítása, a környezet egészének, valamint elemeinek és folyamatainak magas szintű, összehangolt védelme, a fenntartható fejlődés biztosítása.” – lásd: A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. LIII. törvény. 1.§ (1) bekezdés.

²⁰ Bányai, O. (2014) 44.

²¹ Bányai, O. (2014) 44.

hivatkozással nem szoktak a bíróságok döntést hozni, vagyis a mindent-vagy-semmit jelleg nem áll fenn, illetve jellemzően több más érveléssel is konkurál ezekben az ügyekben. Célkitűzés helyett pedig azért nevezném inkább elvnek, mert bár valóban van egy kívánatos állapot, aminek az elérésére törekszik, azonban van egy meglehetősen erős erkölcsi dimenziója is, amely leginkább a szolidaritás, az igazságosság követelményét állítja elénk. Nevezetesen, hogy ne használjuk ki teljesen csak a saját érdekeinket szem előtt tartva a környezetünket, hanem próbáljunk meg saját vágyainknak egy olyan gátat szabni, amellyel képesek vagyunk környezetünk egy olyan állapotának megőrzésére, amely a jövő generációk számára is élhető.

6. Összefoglaló

Mindezeket összevetve úgy gondolom, hogy ha nem is egyértelműen, de végülis e hosszas elemzés után lehetséges a fenntartható fejlődés besorolása a dworkini felosztásba. Amint azt már említettem én ebben a kérdésben azon az állásponton vagyok, hogy a fenntartható fejlődésre mint elvre kell tekintenünk, hiszen az a szolidaritás, illetve az igazságosság erkölcsi követelményét állítja elénk, és ezen erkölcsi dimenzió készíttet minket a megtartására, jogi dokumentumokban való megfogalmazására.

Így még ha ez irányú okfejtésében²² nem is, abban mindenképpen egyetértek Bányai Orsolyával, hogy jól lehet a kérdés (vagyis annak eldöntése, hogy hogyan minősítsük a fenntartható fejlődést) gyakorlati jelentősége nem túl nagy, inkább az elméleti tisztánlátás tekintetében lehet hasznos ennek eldöntése. A legfontosabb, amit azonban mégis le kell szűrni ennek kapcsán, hogy a mindenkori döntéshozóknak tekintettel kell lenniük arra, hogy betartsák az általa támasztott követelményeket.

²² Bányai, O. (2014.) 44.